

Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет української філології
Кафедра стилістики та культури української мови

Дипломна робота

на здобуття освітнього ступеня бакалавра

**МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Виконала

здобувач вищої освіти IV курсу,

групи СО-41

спеціальності 014.01 «Середня освіта
(Українська мова і література)»

Кобзар Зоряна Ігорівна

Науковий керівник

канд. пед. наук, доц. Антончук О. М.

Рецензент– канд. пед. наук.,

доц. Вітюк В. В.

Рівне – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	6
1.1. Поняття ораторської майстерності.....	6
1.2. Психологічні чинники оволодіння учнями старших класів ораторських умінь та навичок.....	11
1.3. Особливості формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови	18
Висновки до розділу I.....	28
РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ УЧНЯМИ СТАРШИХ КЛАСІВ.....	30
2.1. Методичні рекомендації щодо формування ораторської майстерності в учнів	30
2.2. Система вправ спрямованих на формування старшокласника як оратора	36
Висновки до розділу II.....	44
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	49

ВСТУП

Актуальність. Теперішнє суспільство визначається високим розвитком мовленнєвих комунікацій, і вимагає від кожної особистості майстерного володіння словом.

Результативність комунікації в будь-якій галузі діяльності людини безсумнівно залежить від ораторської майстерності учасників спілкування, тобто від їхніх навичок бути вправними промовцями, логічно й послідовно викладати інформацію, доцільно добирати мовні і виражальні засоби, точно і виразно формулювати повідомлення чи фразу, бути впевненим і переконливим, майстерно володіти вербальними і невербальними прийомами мовного ефекту (впливу) і логічності, знати й користуватися культурою дискусії тощо.

Основною метою школи є створення всесторонньо розвиненої, морально багатой особи, яка володіє вмінням вправно користуватися мовою в різних ситуаціях.

Процес опанування людиною ораторської майстерності бере свій початок ще в школі, і особливого значення набуває у старшокласників. Адже не сформувавши достатнього рівня риторичних навичок, учні старшої школи в подальшому не будуть спроможні формулювати власні вислови, аргументувати свої ідеї і схилити на свою сторону інших людей.

З огляду на це проблему формування ораторської майстерності на уроках української мови вважаємо актуальною.

Об'єктом дослідження є ораторська майстерність.

Предмет дослідження – процес формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

Мета дипломної роботи – визначити особливості методики формування ораторської майстерності в учнів старшої школи на уроках української мови.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- ознайомитись з поняттям ораторської майстерності;
- визначити психологічні чинники оволодіння старшокласниками ораторськими вміннями та навичками;

- виявити особливості формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови;
- розробити методичні рекомендації щодо формування ораторської майстерності в учнів;
- сформуванати систему вправ, спрямованих на формування старшокласника як оратора.

Вагомі наукові здобутки у розв'язанні проблеми формування ораторських умінь і навичок належать українським та зарубіжним лінгвістам, дидактам й учителям-практикам: Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, В. Ницета, М. Пентиліук, Г. Сагач, В. Федоренко.

Практична риторика тісно пов'язана зі здобутками психології, оскільки активізує психічні процеси, впливає на емоційно-вольову сферу людини. Але і психологічний сан особи впливає на формування тих чи інших умінь та навичок. Тож психологічний аспект формування ораторської майстерності в школі став предметом дослідження таких науковців як: К. Андерсона, В. Бондаренка, В. Дружиніна, Р. Крейга, О. Панасюка, А. Степури, В. Шуляра.

У дослідженні використано методи аналізу (вивчення теоретичних відомостей) та синтезу (узагальнення матеріалу) наукової літератури, а також структурний та описовий методи.

Теоретична значимість даної роботи полягає у глибокому аналізі проблеми формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

Практична значимість: робота може бути використана вчителями для підготовки уроків та факультативів, спрямованих на формування ораторської майстерності в старшокласників.

Структура роботи складається зі вступу, основної частини, що містить два розділи (теоретичний та практичний), висновку, списку використаної літератури. Обсяг складає 50 сторінок основного тексту.

У вступі обґрунтовується актуальність даного дослідження, визначається об'єкт, предмет, мета, завдання дослідження.

У першому розділі окреслено теоретичні основи формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови, а саме розглянуто поняття ораторської майстерності, визначено необхідні уміння та навички успішного оратора, виділено психологічні чинники, що можуть впливати на формування ораторської майстерності, а також визначено особливості формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

У другому розділі представлені методичні рекомендації вчителю щодо формування ораторської майстерності учнів, де окреслено найважливіші методи навчання, що спрямовані на вирішення даного питання. Крім того розроблено систему вправ, призначену для сформування старшокласника як оратора.

У висновку узагальнено результати дослідження.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.1 Поняття ораторської майстерності

Люди завжди прагнули донести свою думку до інших, переконати їх у правильності власних доводів та схилити їх на свою сторону. У досягненні цього бажання їм допомогло ораторське мистецтво.

Термін ораторське мистецтво античного походження (лат. *oratoria*), синонімами є грецьке слово риторика (гр. *rhetorike*) й вітчизняне красномовство [7].

Поняття ораторське мистецтво означає майстерність у звертанні до групи людей, організовано і обдумано, з метою донести інформацію, вплинути чи розвеселити, і загалом є одною із частин мистецтва.

Тож під ораторським мистецтвом розуміємо досконалий рівень володіння словом, зокрема майстерність у побудові та виголошенні промови.

Ораторським мистецтвом називають також і науку про красномовство, й навчальну дисципліну, в якій подаються основи ораторської майстерності [7].

Схожими термінами, що певним чином визначають ораторську майстерність є риторика і красномовство. У перекладі з грецької мови слово *rhetorike* означає «ораторське мистецтво». Отже, можна сказати, що риторика – це наука, яка вивчає ораторське мистецтво, майстерність публічного виступу перед певною аудиторією. Риторика покликана навчити ефективно впливати на аудиторію, відстоювати чи доводити свою точку зору через публічний виступ. Таким чином, риторика – це наука про мистецтво публічного виступу [2].

Більшість лінгводидактів (Н. Голуб, Г. Грибан, О. Корчова, Л. Нечволод, В. Ницета, М. Препотенська, В. Пруняк, Л. Пруняк, К. Рибалко М. Степанюк) витлумачують риторику в широкому розумінні – красномовство, ораторське мистецтво, що вивчає способи переконання та впливу на аудиторію з урахуванням її особливостей.

Красномовство ж визначають як вміння красиво говорити. Зокрема М. Сперанський визначав поняття красномовності як «дар потрясати душі».

Наука про ораторське мистецтво (риторика) сформувалася в часи розквіту Стародавньої Греції, в ситуації панування культу живого слова, була спрямована на створення постулатів щодо культури спілкування [23, с. 28]. І вже тоді вона входила до семи «вибраних наук».

Згідно з провідними канонами мистецтва мови вона містила декілька найважливіших частин:

- Інвенція (з лат. *Invento*- знахідка) винаходження, розробка промови оратора;
- диспозиція (з лат. *Disposito*) розташування винайденого;
- елокуція (з лат. *Elocutio*) словесне оформлення думки (*ornaremetodio* -прикрашати словами);
- пам'ять (з лат. *Memorio*) запам'ятовування написаної промови;
- вимова (з лат. *Actiohypocrisis*) акторське, театральне виконання промови, з використанням жестів, міміки, голосових даних.

Відомий дослідник М. В. Ломоносов у своїй праці «Краткое руководство к красноречию» визначив правила «трьох родів». Перші з них зображають як знаходити «зміст» тобто уже згадувана інвенція. Другі вчать як прикрасити винайдене – елокуція. Треті ж пояснюють як ними керувати, розташовувати – диспозиція. Виходячи з цього він поділив риторику на три частини – винахід, прикрасу і розташування.

Виникнувши з народного мовлення істинно демократичної Давньої Греції 2,5 тис. років тому з єдиним призначенням впливати на розум і волю громадян засобами живого слова і тим допомагати їм та захищати, риторика розвинулася у багатоаспектну і багатогалузеву науку, зродила зі свого лона ще гроно благородних наук — логіку і філософію, граматику й поетику, етику й естетику [23].

Особливого розвитку набула у XVII-XVIIIст. Курс риторики містив у собі вивчення теорії красномовства, історії риторики та засвоєння практичних

навичок ораторського мистецтва. Метою класів риторики було володіння досконалим рівнем красномовства. Особливо важливою вважалася мнемоніка як мистецтво запам'ятовування.

Ораторська майстерність – це майстерність впливу на слухачів. При цьому оратор здійснює вплив на особистість всебічно: на її розум, почуття, настрої, бажання, вчинки та дії.

Власне слово «оратор» походить від латинського *orare* – говорити. Згідно із сучасними словниками «оратор» – той, хто володіє мистецтвом виголошування промов; той, хто виголошує промову; промовець.

Предмет ораторської майстерності можна окреслити в рамках мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини та принципів, за допомогою яких вона розкривається.

Діяльність спрямована на оволодіння ораторськими вміннями та навичками пов'язана з рядом наук, зокрема психологією, логікою, етикою та лінгвістикою. Адже ораторська майстерність вбирає в себе змістовні компоненти цих наук. Ці компоненти, пересікаючись між собою, наповнюються якісно новим змістом.

У зарубіжній науковій літературі найперше, на що звертають увагу, – це так званий «риторичний трикутник», який складається з предмета промови, аудиторії та самого мовця. Х. Роскеллі наголошує на значущості цього тристороннього зв'язку, оскільки оратор має оцінювати не тільки, що він знає, а також і перспективи впливу доказів на слухачів, а також враховувати можливі реакції аудиторії під час чи після виступу [13].

Проте вітчизняні науковці стверджують, що риторика як сучасна теорія не обмежується лише сферою переконливого виступу, а й загалом стосується будь-якого мовлення.

Основний запит до оратора не до його вмінь, адже як кажуть «поетами народжуються, ораторами стають», оскільки приховані таланти є у кожного, а до того чи має він що донести і чи потрібно це.

Всі частини мисленнєво-мовленнєвої діяльності поєднані між собою. Дисципліну ораторського мистецтва можна відобразити через низку принципів: аудиторії (слухачів), стратегії і тактики, мовного (мовленнєвого), вдалого (ефективного) спілкування та контролю й аналізу (рефлексії).

Успішність публічного виступу визначається цілою низкою спеціальних умінь та навичок. З огляду на вище сказане, до основних навичок оратора можемо віднести такі:

- навичка добору літератури;
- навичка вивчення дібраної літератури;
- навичка складання плану;
- навичка написання тексту промови;
- навичка самовладання перед аудиторією;
- навичка орієнтуватися в часі.

Із вище зазначених, набутих навичок складаються уміння оратора. Він повинен уміти:

- самостійно готувати виступ;
- дохідливо й переконливо подавати матеріал;
- відповідати на запитання слухачів;
- установлювати й підтримувати контакт з аудиторією [7].

Якщо деякі навички чи уміння не достатньо сформовані чи відсутні, то комунікація оратора зі слухачами ймовірно буде неефективною. Відповідно промовець не досягне своєї мети.

Як бачимо ораторська майстерність не обмежується лише грамотним володінням мовою та мовленнєвими засобами. Необхідними є також вміння триматися перед аудиторією, без зайвих хвилювань відповідати на запитання та апелювати під час дискусій.

Публічний виступ є свого роду практичною реалізацією ораторської майстерності. Адже у сучасному суспільстві майстерність публічного виступу – це необхідна вимога до професійного оратора. Публічним виступом називають

процес трансляції інформації та вплив, який оратор здійснює на аудиторію за допомогою мови, мовленнєвих засобів і структур [15].

Специфіку публічного виступу характеризують такі ознаки: ситуативність, безпосередній зв'язок зі слухачами, орієнтація на усне мовлення, використання разом з мовними й немовними засобами впливу на слухачів, попередня продуманість і підготовленість, монологічна форма й діалогічний характер, наявність колективного співбесідника – аудиторії, невимушеність.

Крім того, як зазначають дослідники публічного дискурсу, хороший оратор має вміти використовувати різні способи впливу на слухача: звукові (мовні та паралінгвальні (фонаційні)) та візуальні (одяг, міміка, жести, поза) [8].

Ще Арістотель визначив одну з найважливіших умов ефективного промови – це відповідність між змістом промови і зовнішнім виглядом оратора.

Ораторська майстерність включає в себе культуру мови промовця. До важливих ознак культури мови оратора можемо віднести такі:

- Правильність. Виявляється в дотриманні усіх норм, що діють у мовній системі (орфографічним, орфоепічним, граматичним, лексичним).

- Точність. Відповідність думок і висловлювань. Значною мірою вона залежить від знань та ерудиції особистості, а також від її словникового запасу. Вміння оформляти і виражати думки адекватно предметові або явищу дійсності зумовлюється знанням об'єктивної дійсності, постійним прагненням пізнати реальний світ, а також знанням мови.

- Логічність (точність вживання словосполучень). Дотримання цієї ознаки означає використання правильного, зрозумілого і послідовного мовлення, чіткість у побудові речень, з внутрішньою закономірністю, яка відповідає усім законам логіки і ґрунтується на основі знань про об'єктивну реальну дійсність.

- Змістовність передбачає глибоке осмислення теми і головної думки висловлювання, а також детальне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми, вміння знаходити потрібний матеріал, який буде підпорядковуватися визначеній темі, різностороннє та повне розкриття теми, уникнення зайвого.

– Доречність. Її розуміємо як відповідний добір мовних засобів, що відповідає змістові, характеру, експресії, меті повідомлення та умовам спілкування.

– Виразність означає вживання невичерпних ресурсів виражальних засобів української мови (логічний наголос, видозміни голосу, паузи, емоційну тональність). Забезпечується оригінальністю висловленої думки.

– Чистота – це бездоганність усіх елементів мовлення, що включає відсутність зайвих слів, слів-паразитів, які заповнюють паузи у мовленні, коли людині важко чітко висловити думку, діалектизмів, надмірного вживання просторічної лексики, канцеляризмів, запозиченої лексики, жаргонізмів та уникнення суржику.

Із вище зазначеного можна зробити висновок, що ораторська майстерність – це майстерність ефективно впливати на співрозмовника чи слухача. Її можна опанувати лише плідно працюючи над собою, розвиваючи найважливіші для оратора уміння та навички. У цьому людині приходить на допомогу вивчення риторики, як науки про ораторське мистецтво, а зокрема майстерність публічного виступу перед аудиторією.

1.2. Психологічні чинники оволодіння учнями старших класів ораторських умінь та навичок

Формування риторичної компетенції школярів не може здійснюватися без аналізу психологічних засад, оскільки вся діяльність людини формується на психологічній основі [36].

Р. Крейг, звертаючись до здобутків експериментальної соціальної психології, зазначає, що «наука про комунікацію» теоретизує спілкування як процес вираження, взаємодії та впливу на психологічні механізми, стани та риси людини. Під час комунікації в індивіда проявляється спектр когнітивних, емоційних та поведінкових ефектів, на які можна успішно впливати, якщо використовувати здобутки психології та практичної риторики [13].

Формування ораторської майстерності – складний і довготривалий процес, що починається ще з навчання у школі, провідну роль у ньому займають уроки української мови.

Психологи визначають сенситивним або найсприятливішим періодом для формування комунікативних, а на їх основі і ораторських, умінь та навичок період старшого шкільного віку. Така думка існує не лише через те, що для старшокласників характерна підвищена зацікавленість у спілкуванні, а ще й тому, що в цей період досягає свого завершення етап розвитку багатьох сенсомоторних реакцій, а також практичної спроможності емоційної комунікації. На основі цього відбувається процес становлення учня як індивідуума, який успішно функціонує в соціумі. Все це сприяє швидкому, ефективному освоєнню учнями ораторською майстерністю.

Про важливість виділення риторичних умінь заявляла Т. Латиженська, увівши їх у програму з риторики для загальноосвітньої школи. В основу методики формування риторичних умінь вона поклала розвиток різних видів мовленнєвої діяльності, тобто говоріння, читання, письмо і слухання, які базуються на роботі психічних процесів людини [24].

Тож успішне опанування ораторських умінь та навичок залежить від сформованості психічних процесів учнів. Чим краще розвинені психічні процеси в особі, тим швидшим є формування ораторської майстерності у неї. Їх неперервний розвиток стимулює цей процес.

Психічні процеси - це різні форми чи види взаємодії внутрішнього і зовнішнього психічного, внаслідок чого у психіці відображаються предмети та явища. «Психічні процеси – різні форми єдиного, цілісного відображення людиною довкілля і себе в ньому». Психологи їх поділяють на дрібніші підсистеми:

- психічні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява);
- емоційно-почуттєві процеси (емоції та почуття);
- вольові процеси [4].

У психології відчуття – це процес відображення в психіці людини окремих властивостей предметів і явищ дійсності при безпосередній дії подразника на органи чуття. Тобто це створення в свідомості людини, певних, окремих образів предметів чи явищ під час взаємодії з ними.

Для формування та розвитку ораторської майстерності шкільної освіти особливо важливими можна вважати відчуття: екстероцептивні – (від лат. *exter* – зовнішній) – подразник міститься поза людиною (зорові й слухові) та пропріоцептивні – (від лат. *proprius* – власний) – подразнення від м'язів тіла (кінестетичні та статичні) [32, с. 113–114, 118].

А в наслідок їх синестезії відбувається процес об'єднання вербальної і невербальної мовленнєвої діяльності в один єдиний образ.

Сприймання (лат. *perception* – сприймання) – це пізнавальний психічний процес, який виявляється у цілісному відображенні предметів, ситуацій і явищ, що виникають при безпосередньому впливові подразників на рецепторні поверхні органів відчуттів [32, с. 139].

Для позначення сприймання науковці вживають термін «перцептивна діяльність суб'єкта». У психологічній літературі виділяють різновиди сприймання: довільне й мимовільне; інтелектуальне, емоційне й естетичне. У теорії мовленнєвої діяльності важлива складова сприймання людини людиною – соціальна перцепція, оскільки через зовнішні ознаки проявляються внутрішні характеристики особистості, зокрема її думки, почуття, бажання, емоційні переживання [31, с. 141].

Можна зазначити, що особистість сприймає мовлення не як окремі мовні одиниці, а як дійсність, але, при цьому, під час сприймання мовлення, людина схильна сприймати не окремі мовні акти, а особистість промовця, в процесі його мовленнєвої діяльності.

Мислення – пізнавальний психічний процес, що характеризується узагальненим та опосередкованим відображенням дійсності й дає змогу встановлювати зв'язки й відношення між предметами та явищами; один із вищих проявів психічного, процес пізнавальної діяльності індивіда, процес

моделювання невідповідних відносин зовнішнього світу, для якого характерне узагальнене й опосередковане відображення дійсності.

Образне мислення знаходить своє об'єктивне вираження в слові, у мовленні, і завдяки слову воно доступне для інших, даючи змогу суб'єкту і стежити за власною думкою, і вносити до неї за потреби відповідні зміни;

Мовленнєве мислення – це осмислене мовлення, оскільки, окрім фізичного (вербального) мовлення, має семіотичний (семантичний, смисловий) контекст, який полягає в наповненні змістом того, що людина говорить, чує, читає [30].

На межі сприймання, мислення й досвіду знаходиться такий психічний процес як уява. Уява – це психічний процес створення людиною нових образів на підґрунті її попереднього досвіду.

Уява здійснює також антиципірувальну функцію в пізнанні й діяльності. Процес антиципації виражається в передбаченні результату обговорюваного положення, наступного способу дії, учинку, а в мовному плані – в уявній побудові фрази, зверненої до співрозмовника й у слуханні [31, с. 165].

В. Ницета пропонує розглядати формування психічних процесів крізь призму навчальної діяльності, оскільки вони тісно пов'язані із засвоєнням соціального досвіду [31]. В процесі навчання кожна особистість проходить шлях зростання, під час якого в дитини міняються психічні властивості і моделі поведінки. Вчений звертає увагу, що на ці процеси можливо вплинути у школі за допомогою навчання ораторському мистецтву та відкорегувати ті чи інші риси особистості. Тобто гармонійний розвиток всіх вищих психічних процесів реалізується завдяки активному залученні учнів до навчання.

Б. Бадмаєв досліджуючи методику навчання писемного та усного мовлення в тісному зв'язку з мисленням, наголошує на тому, що наявність знань не завжди забезпечує успішність промови. Невміння висловлювати власні думки відбивається на психічному стані людини і, як наслідок, на мовленні. Тому необхідно починати не з навчання ораторського мистецтва, або майстерності лектора, а з усвідомлення логіки будови будь-якого висловлення

(мети, засобів та результату) [1]. Науковець визначає необхідність формування логічності мислення, умінь та навичок аргументації і переконання.

При формуванні ораторської майстерності важливе значення мають процеси запам'ятовування як з боку аудиторії (скільки інформації людина здатна сприйняти і за яких умов), так само і з боку самого оратора (процеси запам'ятовування важливі при підготовці промови).

Пам'ять – це психічний процес, який полягає в закріпленні, зберіганні та подальшому відтворенні людиною її попереднього досвіду; процеси запам'ятовування, організації, збереження, відновлення та забування досвіду, що дозволяють повторно використовувати його в діяльності або повернути у сферу свідомості [23].

Науковці досліджуючи пам'ять, її механізми, властивості, пропонують підвищувати роботу пам'яті, подаючи матеріал у вигляді лекції з елементами бесіди та ігор, а також використовувати такі візуальні засоби навчання, як опорні конспекти, таблиці, схеми. Такий підхід залучає емоційний аспект особистості учня, що забезпечує краще запам'ятовування матеріалу.

Разом з описаними психічними процесами до вторинного психологічного рівня утворення особистості в науковій думці зараховують також емоційну та волюву сфери людини. Розглядаючи ці сфери особистості в тісному взаємозв'язку, психологи описують кожна з них відокремлено, як розмежовані області психічного відображення.

Дослідники відносять емоційну сферу особистості до психічних процесів. З точки зору О. Леонтьєва, вона виконує життєво важливу функцію, адже і спілкування і творчість і процес запам'ятовування також регулюється у формі тих емоційних реакцій, що виникають [19, с. 461].

За висловом С. Рубінштейна, емоційна сфера є «вираженням в усвідомленому переживанні відношення людини до світу» [30].

Очевидно, емоційна сфера особистості має міцний, нерозривний зв'язок з іншими психічними процесами. Якісно вона зумовлена співвідношенням мети і

результату діяльності і здійснює вплив на формування різноманітних навичок, зокрема і ораторських.

У психологічній спадщині О. Леонтьєва знаходимо думки з цього приводу. Психолог, зокрема, зазначає, що емоції пов'язані з мотивами людини та її загальною мотивацією: «Емоції в актуальній ситуації відображають адекватність-неадекватність ситуації діяльності щодо її мотивів, мотивації» [30].

Емоції – це переживання людиною ситуативного чи дійового значення предметів та явищ минулого, теперішнього або майбутнього [3].

На думку Д. Узнадзе, емоції є душевними станами, що хоча й тимчасово, але цілковито заповнюють наші переживання й підкорюють собі все інше душевне життя [39, с. 93].

С. Рубінштейн зазначає, що емоції людини виражають стан суб'єкта і його ставлення до об'єкта [35, с. 513].

На підставі критеріїв «задоволення / незадоволення» та «збудження / заспокоєння» в психології виділяють такі емоції: інтерес, радість, здивування, смуток, сором, страх, відразу, презирство, ніжність, безпомічність, покору, гордість, силу, упертість, апатію – і класифікують їх за ознаками часу (сьогодення, спрямованість у минуле, спрямованість у майбутнє) й об'єктивної обставини (емоції стану; спрямовані на себе; спрямовані на інших).

У контексті формування риторичної компетентності особливо важливо наголосити на зв'язку почуттів та емоцій із другою сигнальною системою людини [30].

Виходячи з напрацювань О. Леонтьєва, можемо зазначити, що емоції усвідомлюються, узагальнюються і передаються від людини до людини за допомогою мови, жестів, міміки, тобто відбувається комунікація емоцій. Як бачимо, засвоюючи мову передачі емоцій, оратор реалізує виражальний компонент мовлення (інтонаційний та мімічний) [19, с. 471].

Правильний емоційний стан сприяє налагодженню контакту промовця з аудиторією. Відповідно від сформованості та стійкості емоційного стану

оратора залежить успішність формування ораторської майстерності у нього. З іншого боку, саме в процесі комунікації, учень навчається передавати і цілеспрямовано керувати власними емоціями.

З огляду на це можемо зробити висновок, що процес становлення емоційної сфери особистості і процес формування ораторської майстерності є взаємообумовленим.

Визначаючи психологічні чинники опанування учнями старших класів ораторських умінь та навичок, не можна оминати вольову сферу особистості.

Як і емоційну, вольову сферу особистості в психології тлумачать, як психічний процес. Воля – «аспект свідомості, її діяльнісне й регульовальне начало, покликане створити зусилля й утримувати його так довго, як треба; здатність людини досягати поставлених цілей в умовах подолання перешкод, що виявляється в самодетермінації й саморегуляції своєї діяльності та різних психічних процесів» [30].

Результатом цілеспрямованого розвитку волі є вищі вольові якості: рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, здатність до самоконтролю й саморегуляції, здатність здійснювати вибір, принциповість, ініціативність, витримка, організованість, дисциплінованість, сміливість, здатність розрізняти суспільне й особисте тощо [30].

Усі вище зазначені вольові якості особистості учня можна вважати необхідними умовами, для ефективного опанування старшокласниками ораторських умінь та навичок.

Окрім вище зазначених психічних процесів, вагомим психологічним чинником оволодіння учнями старших класів ораторських умінь та навичок є мотивація старшокласників.

Складовою мотиваційної сфери особистості є мотив. Саме він спонукає особистість до певних дій. Оскільки навчання можна визначити як окремий вид діяльності, то і навчальна мотивація є окремим видом мотивації особистості. Сюди можемо віднести і мотивацію до опанування ораторських умінь та навичок.

Чим вищий рівень мотивації до дії, тим ефективнішим є виконання цієї дії. Відповідно, можемо зазначити, що чим вищий рівень мотивації старшокласника, тим ефективнішим буде опанування ораторських умінь та навичок.

З огляду на усі вище наведені чинники опанування ораторської майстерності, можна визначити, що практичний аспект риторики нерозривно пов'язаний з психологією, та спрямований він є на: озброєння навичками й уміннями діяльнісно-пошукового, навчально-пізнавального та комунікативного характеру.

Тож необхідним для формування ораторської майстерності старшокласника є розвиток культури мови, мислення, поведінки та ін. В. Шуляр пропонує розвивати їх як систему компетенцій, які б формувались на основі певних якостей:

- мислення (самостійність, самокритичність, глибина, гнучкість, оперативність, відкритість, ерудиція);
- мовлення (правильність, виразність, точність, ясність, стислість, аргументованість, ємність);
- поведінка (коректність, толерантність, конструктивність, ввічливість, невимушеність);
- спілкування (дотримання принципів еристики під час наукової полеміки);
- виконавська майстерність (правильна дикція, інтонація, доречна міміка, жестикуляція [13]).

1.3. Особливості формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови

Сьогодення вимагає сформувати таку особистість, яка б вміла грамотно будувати своє висловлювання, зрозуміло передавати зміст почутого, прочитаного, міркувати над поставленою проблемою, аргументувати власні думки, переконувати інших.

Загальноосвітня школа покликана забезпечити ефективну підготовку мовної особистості учня, сформувати його риторичну компетентність, комунікативну культуру, ораторські знання і вміння, досвід їх використання у процесі спілкування.

Саме тому весь процес вивчення української мови має підпорядковуватися основній меті – навчити учнів правильно, змістовно і комунікативно доречно створювати власні висловлювання, осмислено сприймати чужі висловлювання, вдало входити у процес комунікації, успішно його здійснювати і завершувати [16, с. 67].

М. Пентилюк справедливо зазначає, що «курс риторики покликаний дати учням міцні знання основ ораторської майстерності, сприяти формуванню вмінь і навичок в усіх її розділах: у виборі теми, збиранні матеріалу; плануванні, композиції, використанні засобів мови, фігур, правильності, виразності мовлення» [11].

Вивчаючи риторику, старшокласники мають можливість ознайомитися з технікою підготовки публічного виступу, його будовою, способами виголошення промови та засобами мовної виразності. Це відбувається завдяки актуалізації та узагальненні вже набутих учнями знань з стилістики, мовознавства, теорії літератури і на цій основі, у них формуються практичні уміння та навички ораторської майстерності.

Риторичні вміння Л. Горобець розуміє як «уміння усвідомлено впливати на аудиторію за допомогою мовлення», «уміння, що сприяють розвитку/формуванню усвідомленого ефективного мовленнєвого впливу на людину під час міжособистісного, групового і колективного спілкування » [24, с. 84].

Найефективнішим шляхом формування ораторської майстерності старшокласника можна вважати встановлення та підтримання мовних зв'язків. Адже чим більша їх різноманітність та частота використання в системі шкільної освіти, тим більше створюється можливостей для вдосконалення ораторських умінь та навичок старшокласників.

Тому важливу роль у формуванні риторичної культури юних носіїв мови відіграють навчальні комунікативно-риторичні завдання, спрямовані на розвиток і вдосконалення логічного й творчого мислення, техніки переконливого мовлення, умінь доцільно й комунікативно виправдано застосовувати мовновиражальні засоби, відповідально добирати риторичні прийоми, здійснювати саморегуляцію мовленнєвої діяльності відповідно до особливостей комунікативної ситуації [18, с. 218-219].

Значне місце у формуванні риторичних умінь посідає риторична особистість – людина, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, уміє відстоювати свою точку зору, людина, яка здатна репрезентувати себе в суспільстві засобами мови. А. Курінна стверджує: «Бути риторично грамотною особистістю – це насамперед досконало володіти мистецтвом слова, основами якого озброює наука риторика». Саме за допомогою риторики досягається оволодіння особистістю навичками мисленнєво-мовленнєвої та комунікативної діяльності, формується її риторична культура [14, с. 131].

У формуванні ораторської майстерності старшокласника, окрім риторичної особистості, важливе місце посідає риторична культура оратора.

Саме риторична особистість є основою для формування риторичної культури. Умови формування риторичної культури особистості вперше аргументовано і послідовно дослідила Г. Сагач, на думку якої, державна політика в освіті повинна бути спрямована на відродження національної риторичної спадщини, формування риторичної культури особистості в системі «людина – людина» [14, с.131-132].

Власне опанування ораторськими уміннями та навичками формує у старшокласників риторичну компетентність.

Її розуміємо як здатність та готовність учня успішно використовувати набуті ним ораторські уміння, навички та власний досвід для гармонізації спілкування, досягнення комунікативної мети, а також закріплення морально-етичних і національно-патріотичних ідеалів нашого суспільства.

Безперечно, формування риторичної компетентності – тривалий і клопіткий процес, тому риторична освіта молоді має бути впроваджена на всіх рівнях, проходити у кілька етапів: пропедевтичний (початкова школа), формувальний (основна школа), узагальнювально-систематизувальний (старша школа), академічний (вища школа) і вдосконалюватися людиною індивідуально впродовж усього життя [16, с. 68].

Реалізація риторичного компонента мовної освіти здійснюється як на аспектних уроках, так і на спеціальних уроках української мови. Сучасні лінгводидакти (Н. Голуб, О. Горошкіна, Л. Мамчур, М. Пентилюк, С. Омельчук, І. Хом'як, Г. Шелехова та ін.) класифікують їх як уроки розвитку комунікативних умінь і навичок, що беззаперечно відповідає вимогам часу і завданням мовної освіти в Україні. Вивчення риторики повинно відбуватися, по змозі, на більшості уроків української мови: розосереджено під час вивчення інших тем на аспектних уроках, і системно, цілісно на уроках розвитку комунікативних умінь і навичок. Завдання вчителя полягає в тому, щоб у процесі опанування мовної та мовленнєвої теорії впровадити вивчення необхідних риторичних теоретичних відомостей і домогтися ефективного формування стійких риторичних умінь та навичок [16, с. 69].

Очевидно, що у першу чергу формування ораторської майстерності відбувається на уроках української мови.

До основних складників змісту уроку відносимо: теоретичний матеріал, що підлягає засвоєнню; уміння і навички, які необхідно сформувати; вправи, які практично будуть застосовані у навчальному процесі; форми організації навчальної діяльності учнів. Принципово важливим є обґрунтування теоретичного компонента вивчення риторики на уроці української мови.

Вивчаючи особливості спілкування, учні поступово опановують такі риторичні поняття: текст як комунікативне явище, будова ораторського тексту, форми мовлення (монолог, діалог, полілог), стилі, типи і жанри мовлення, ситуація спілкування, комунікативна ціль, комунікативне завдання, комунікативна невдача. Уведення риторичних теоретичних відомостей

сприятиме підвищенню формування риторичної особистості учня, розвитку його культури мислення та мовлення [16, с. 69].

Оскільки ораторська майстерність – це майстерність виголошення промов, майстерність впливу на слухачів, головною ознакою визначення ораторських умінь та навичок є стадії роботи над публічним виступом: інвенція, диспозиція елокуція, елоквенція, меморія, акція, рефлексія.

Опановуючи ораторську майстерність на уроках української мови, старшокласники вивчають основні поняття риторики:

Логос – єдність слова і думки;

етос – моральний принцип;

пафос – відповідне емоційне наповнення промови;

топос – набір правил і формул мовної поведінки.

Якщо дотримуватися логіки, закладеної ще античними вченими і виформуваної в основні розділи класичної риторики, весь процес становлення риторика умовно можна поділити на докомунікаційний, комунікаційний і післякомунікаційний [24, с. 84].

Перша група риторичних умінь – докомунікаційні – спрямовані на реалізацію завдань чотирьох розділів риторики: «Інвенція», «Диспозиція», «Елоквенція», «Меморія».

Другу групу вмінь – комунікаційні – пов'язуємо із завданнями, що реалізуються у процесі виголошення промови й безпосереднього контакту з аудиторією.

Третя група вмінь – післякомунікаційні – забезпечують спад інтелектуально-психологічної напруги (так зване інтелектуально-психологічне розвантаження), «перегляд» і критичне оцінювання власного виступу.

Ключовими образами, що формуються у процесі набуття цих умінь є:

- для першої групи – образ людини, яка мислить (мислитель);
- для другої групи – образ людини, яка мовить (мовець), переконує і зачаровує (харизматичний лідер), пропагує гуманність і утверджує мораль (добродійник);

– для третьої групи – образ людини, яка аналізує, оцінює (критик) [24, с. 85-86].

У процесі формування ораторської майстерності ці образи виступають невід’ємними частинами гармонійного образу вправного оратора та вказують на його компетентність.

Л. Горобець уявляє структуру риторичної компетентності як ієрархію трьох основних компонентів:

1) перший – це усвідомлений вибір комунікативної мети, стратегій, що реалізуються через комунікативно-риторичні тактики і визначаються комунікативною ситуацією; в його основі – риторичні вміння, співвідносні з винайденням і розташуванням думок;

2) другий, що дає змогу авторові промови забезпечити адекватний синтез її як цілого тексту; визначати доцільність вживання кожної лексичної одиниці у конкретній ситуації, точно і правильно висловлювати думку та впливати на інтелектуальні емоції слухачів;

3) третій – це володіння арсеналом жанрово-стилістичних засобів [24, с.93].

Аналіз теорії і практики навчання свідчить, що для забезпечення належного рівня риторичної підготовки особистості доцільно використовувати специфічні підходи до організації навчання: комунікативно-ситуативний, власне риторичний, когнітивно-герменевтичний, лінгвокреативний. Підходи до організації навчання – це методологічні орієнтири, в основі яких система принципів [17, с. 7].

В основу формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови покладено загальнодидактичні принципи науковості, систематичності й послідовності, наступності й перспективності, зв’язку теорії з практикою, наочності, доступності, свідомості, що зумовлюють доцільний вибір форм, методів, прийомів і засобів навчання, сприяють забезпеченню належного рівня засвоєння передбаченого програмою теоретичного матеріалу, формуванню риторичних умінь і навичок [24, с. 96].

Крім названих загальнодидактичних, у навчанні риторики визначаємо такі специфічні принципи: культуровідповідності, ціннісний, стимулювання самостійності й творчості, життєвої перспективи, пріоритету практики, емоційності, цілісності й інтеграції, активізації взаємовпливу навчання риторики і мови, стилістики, культури мови, гармонійного діалогу. Це означає, що змістове наповнення занять з риторики повинне відображати особливості культури українського народу, привертати увагу і спрямовувати учасників навчального процесу до споконвічних цінностей, що мають стати у їхньому житті пріоритетами [24, с. 96-97].

Ці принципи орієнтують на риторичний розвиток мовної особистості шляхом поєднання мовно-мовленнєвої підготовки учня з вивченням соціокультурних знань. Реалізація наведених принципів можлива за умови використання культурних мовленнєвих моделей і застосування збагаченої системи методів навчання з огляду на цілі риторичної підготовки та індивідуально психологічні особливості учнів [17, с. 7].

Змістовий компонент моделі формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови становить собою тематичний матеріал, який спрямований на теоретичну і практичну підготовку учнів старшої школи, зокрема визначення головних понять риторики, засвоєння її теоретичних відомостей, вивчення видів красномовства, типів і жанрів публічного виступу, умов ефективного мовлення, структури виступу та реалізація вивченого за рахунок виконання практичних вправ.

Важливо врахувати, що на уроках української мови, з огляду на специфіку предметної взаємодії суб'єктів навчання як мовних особистостей у площині мови, тексту, комунікативної діяльності, риторична компетентність відповідно формується й реалізується на трьох змістових рівнях: лінгвістичному рівні мовних операцій, текстовому рівні риторичних дій (текстосприймання і текстотворення), комунікативному рівні риторичної діяльності [17, с. 7-8].

Оволодіваючи ораторськими уміннями та навичками учні старшої школи вчаться успішно взаємодіяти в різних ситуаціях спілкування на різних рівнях: комунікативному, ознакою якого є обмін інформацією, інтерактивному, що характеризується взаємодією носіїв мови, перцептивному, який передбачає сприймання, розуміння й оцінювання мовцями один одного [17, с. 12].

Зважаючи на все вищезазначене, у формуванні ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови можна виділити наступні взаємопов'язані етапи:

- підготовчий;
- комунікативний;
- контрольньо-рефлексивний.

На підготовчому етапі школярі розуміють особливість риторики, вивчають потрібні теоретичні дані, ознайомлюються з різноманітними прикладами риторичних текстів, проводять їх риторичний розбір, збагачують свій мовнокогнітивний кругозір, здійснюють аналіз зразків мовленнєвої поведінки та ін.

На комунікативному етапі виконують ситуативні задачі, направлені на розвиток навичок спілкування і риторики, користуючись різноманітними схемами усного і письмового мовлення в мовленнєвих обставинах, долучаються до рольових ігор, доповідають, виступають з презентаціями, бесідуєть, дискутують, обмінюються думками тощо.

Зважаючи на те, що у різних учнів різний рівень загального і предметного розвитку, становлення їх як майстерних ораторів буде неоднаковим. Тому є необхідність в ще одному етапі.

Контрольно-рефлексійний (післякомунікативний, підсумковий) етап – забезпечує перевірку і оцінку сформованості компонентів ораторських умінь та навичок, самодисципліну і корекцію навчальної діяльності, зокрема мовленнєвої і передбачає в собі самоаналіз навчальної роботи і здобутого ступеня власного майстерного мовлення [17, с. 12-13].

Оскільки шкільна освіта спрямована на формування грамотної, успішної та високо моральної особистості, яка ефективно взаємодіє з соціумом, важливою особливістю формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови вважаємо естетичну спрямованість.

Цей компонент риторичної освіти розуміємо як формування духовно багатой мовної особистості, яка здатна сприймати і усвідомлювати естетичне не тільки у мові, мистецтві, природі та житті загалом.

Духовно-естетичний компонент змісту риторичної підготовки учнів передбачає розвиток їхнього чуття мови, стилю, асоціативного мислення, емоційної пам'яті, культурно-ціннісних орієнтацій у різних видах мовленнєвої діяльності [6, с. 165-166].

Естетико-виховний результат риторичної освіти в старших класах забезпечується тісним зв'язком у формуванні риторичного знання і вмінь сприймати-розуміти риторичний текст та послуговуватися виражальними засобами мови в процесі продуктивної мовленнєвої діяльності, зокрема під час публічного виступу й діалогічного спілкування. У рецептивному мовленні, коли пізнаються форми мови та їх значення, учні мають співвідносити ці форми з позамовною дійсністю, глибоко вникати в підтекст мовлення, комунікативну ситуацію; а під час породження мовлення – мають орієнтуватися в позамовній дійсності, в умовах спілкування й уміло добирати засоби переконливого мовлення [6, с. 166].

Результатом сформованих риторичних умінь є процес текстотворення. Т. Єщенко розглядає текст під кутом зору риторики. Дослідниця стверджує, що процес творення риторичного тексту – це шлях текстотворення від виникнення задуму та пошуку матеріалу (інвенція) через добір і розташування матеріалу, логічні операції, міркування, тези, аргументи й демонстрації (диспозиція) до мовного нарощування тексту, вдосконалення мовного вираження, комунікативно стильової і мовно жанрової виразності, навіть прикрашальної образності (елокуція з елоквенцією) [14, с. 132].

Як бачимо, в процесі формування ораторської майстерності на уроках української мови старшокласники розвивають уміння вести творчу бесіду, вчать культурі ведення монологу при публічному виступі, діалогу та полілогу під час дискусій. Завдяки набутим на уроках української мови, умінням та навичкам особистість учня має можливість сформуватись як вправний оратор.

Висновки до розділу I

У даному розділі ми з'ясували теоретичні засади формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови. Було розглянуто теоретичні відомості про ораторське мистецтво та ораторську майстерність та виділено головні уміння та навички, якими повинен володіти оратор. Ми також визначили психологічні чинники, які впливають на оволодіння учнями старших класів ораторськими уміннями та навичками та особливості формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови.

Отже, за результатами нашого дослідження можна зазначити, що ораторська майстерність – це майстерність впливу на слухачів. Науку, яка вивчає ораторську майстерність, майстерність публічного виступу перед певною аудиторією називають риторикою. Слово *rhetorike* означає «ораторське мистецтво».

Оратор – той, хто володіє мистецтвом виголошування промов. Для успішного виголошення промови, оратор повинен володіти низкою умінь та навичок.

Оскільки будь-яка діяльність людини визначається її психічними процесами, то до психологічних чинників, що впливають на оволодіння ораторською майстерністю ми віднесли саме їх. Відтак психологічними чинниками оволодіння старшокласниками ораторськими уміннями та навичками є психічні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява), емоційно-почуттєві процеси (емоції та почуття) та вольові процеси.

Процес навчання української мови спрямований на створення мовної особистості учня. Відповідно логічним є те, що процес формування ораторської майстерності перш за все відбувається на уроках української мови, під час яких учні поступово опановують головні риторичні поняття. В наслідок цього у старшокласників формується: образ людини, що мислить, образ людини, що мовить та образ людини, аналізує.

У формуванні ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови ми виділили три етапи: підготовчий, комунікативний та контрольньо-рефлексивний.

Крім того, важливою особливістю формування ораторської майстерності учнів старшої школи ми визначили наявність духовно-естетичного компонента, який сприяє формуванню учня не тільки як успішного оратора, а і як духовно багату особистість.

РОЗДІЛ II. ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ УЧНЯМИ СТАРШИХ КЛАСІВ

2.1. Методичні рекомендації щодо формування ораторської майстерності в учнів

Зважаючи на наше дослідження, пропонуємо методичні рекомендації для вчителів.

«Курс риторики покликаний дати учням міцні знання основ ораторської майстерності, сприяти формуванню вмінь і навичок в усіх її розділах: у виборі теми, збиранні матеріалу; плануванні, композиції, використанні засобів мови, фігур, правильності, виразності мовлення» [34. с. 40].

Методичні рекомендації створені на основі думки про те, що потрібно враховувати учителю у роботі з учнями старших класів. Від так необхідним є врахування сформованості психічних процесів, адже на них надбудовуються уміння та навички.

Всі вправи мають бути так чи інакше пов'язані з життям, такий зв'язок викликає природні відчуття в учнів, окрім цього учні краще і легше сприймають інформацію, яка безпосередньо пов'язана із сучасністю. Система вправ повинна відповідати принципам доступності та послідовності. У такому випадку буде відбуватися формування та гармонійний розвиток необхідних навичок.

Важливим є акцент на використанні власне методів навчання. Серед традиційних – можна виділити метод евристичної бесіди (пояснення), методи спостереження за мовними і мовленнєвими одиницями та явищами, метод вправ.

Крім того чільне місце у методиці формування ораторської майстерності займає використання спеціальних методів, спрямованих на оволодіння учнями комунікативними і ораторськими уміннями.

Можемо виділити ситуаційний метод, який передбачає оперування учнями на уроках предметними та комунікативними ситуаціями, з опорою на усвідомлення старшокласниками своєї поведінки на різних рівнях.

У використанні даного методу потрібно зважати на такі принципи:

1) необхідності оперування риторичними ситуаціями, які передбачають:

– обов'язкову актуалізацію мовленнєвого й життєвого досвіду учнів, аналіз удач і невдач у спілкуванні – запоруку мотивації до оволодіння риторичними вміннями;

– аналіз реалізації мовцями комунікативних намірів у сенсі ефективності / оптимальності спілкування й безпосередньо спрямовані на формування риторичної компетентності;

2) акцентуванні уваги в процесі застосування ситуаційного методу на рольових позиціях учнів у мовленнєвій поведінці, що дає змогу спрямувати їхню діяльність на виробленні адаптивних риторичних умінь і вмінь варіювати власну поведінку в межах тріади «дорослий – батько – дитина», у контексті дуалізму стосунків «рівність – ієрархія», «дружба – відчуженість», «боротьба – співробітництво»;

3) можливості розгляду ситуаційного методу як прийому в процесі використання методів, розроблених у методиці навчання риторики (риторичного аналізу, риторичних завдань, риторичних ігор, імпровізаційних завдань тощо) [30, с. 211-212].

Метод риторичного аналізу передбачає врахування суттєвих компонентів мовленнєвої ситуації, що передбачає розуміння їх із позицій риторики, рівень здійснення комунікативних завдань мовцями, міру ефективності мовлення та його оптимальності. Специфічним різновидом риторичного аналізу тексту постає аналіз публічного (риторичного) мовлення [30, с. 212].

Із цим методом безпосередньо пов'язаний інший метод. Метод риторичних задач, мета якого – навчання реалізації тексту / висловлювання як риторичного жанру з урахуванням завдаваних компонентів мовленнєвої ситуації та пропонованої комунікативної інтенції [30, с. 212-213].

Додавши елемент змагальності до риторичної задачі, отримуємо риторичні ігри (виконати завдання швидше, веселіше, суворіше, голосніше, точніше, із допомогою рухів, лише засобами вербальної поведінки, мовчки

одними лише рухами тощо). Реалізація риторичних ігор передбачає наявність арбітрів із числа найбільш підготовлених учнів, завдання яких – визначення переможців змагання [30, с. 212-213].

Оскільки вони в собі містять елемент змагання, то відповідно і підвищують зацікавлення в учнів, що безумовно позитивно впливає на формування ораторської майстерності.

Серед методів навчання риторики визначають метод імпровізаційних завдань, мета якого – залучення учнів до спонтанних виступів перед аудиторією. Метод використовуємо як навчальний і як засіб контролю сформованості риторичних умінь. У такому випадку школярів ознайомлюємо з критеріями оцінювання (відповідність мовлення нормам, реалізація мовленнєвого жанру, невербальна поведінка, ефективність та оптимальність мовлення тощо) [30, с. 213].

Варіантом використання даного методу може послужити спонтанне висловлювання учня, яке полягає у імпровізаційному виголошенні промови на визначену тему.

Вищезазначені методи, у процесі своєї реалізації, передбачають активну взаємодію між учнями.

Важливими також є інтерактивні методи (технології) до яких відносять: колективно-групового навчання («Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Дерево рішень», «Асоціаційний кущ»), опрацювання дискусійних питань («Прес», «Займи позицію», «Зміни позицію», «Дискусія»), метод проектів тощо.

Приклад використання:

«Мікрофон»

- *Чому риторика – це мистецтво слова?*
- *Яке ж значення риторики у житті сучасної людини?*
- *Яку роль відіграють інтонація, міміка, жести?*
- *Яке мовлення вважається доречним, точним і змістовним?[11]*

«Дискусія» (теми):

- *«Секрети успішного виступу»*; [11]
- *«Ознаки вправного оратора»*;
- *«Етика використання методів впливу на аудиторію»*.

Метою вчителя є формування риторичної компетенції в учнів. Тобто він повинен розвинути у школярів:

комплекс мовних і риторичних знань у контексті їх вправного застосування в мовленнєвій діяльності (теоретико-практична площина);

комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в активну комунікацію) (площина активності);

вправність у доборі стратегій і тактик спілкування (організаційно-методологічна площина);

вправність у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого прагматичного результату (площина впливовості мовленнєвого акту);

навички спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; застосування вмінь використовувати обрані засоби для досягнення комунікативної мети (процесуально-діяльнісна площина);

цінності, ціннісні орієнтації, духовність особистості (соціокультурна – морально-етична площина) [29, с. 4].

Для цілісного розвитку риторичної компетентності важливо уявити модель відповідної навчальної системи, ця модель відображає насамперед внутрішні зв'язки між її компонентами, а також зв'язки із зовнішнім освітнім середовищем, специфіку якого становлять освітні умови шкільного кабінету української мови, освітні ЗМІ, спілкування з діячами культури, соціальне оточення, прийняті в суспільстві духовно-культурні цінності, морально-етичні норми та ін. У структурі зазначеної моделі має бути п'ять взаємопов'язаних компонентів: концептуальний, цільовий, змістовий, технологічний, оцінювально-результативний [17, с. 5-6].

Формування ораторської майстерності в учнів відбувається ефективніше при активній взаємодії учнів з учителем. При цьому важливим є добір форм

навчання. Доцільним є поєднання на уроках української мови традиційних та інноваційних методів навчання. Тут важливими є творчі вправи, вправи на аналіз ситуацій та вправи призначені для розвитку техніки мовлення.

Для зацікавлення учня вчитель може використовувати вже раніше зазначені інтерактивні методи, а також групові форми роботи («урок – судове засідання», «урок – презентація», «самопрезентація», «внутрішнє коло», «займи позицію»), мета яких – сформувати активну, упевнену, комунікабельну особистість [34, с. 38].

Усі використовувані методи навчання у контексті формування ораторської майстерності спрямовані на опанування учнями необхідних для оратора умінь та навичок. В основі формування цих умінь лежить текст.

Риторичний текст є одним з основних засобів формування риторичних умінь старшокласників на уроках української мови [34, с. 39].

Використання тексту в даному випадку досить різноманітне:

- виразне читання тексту;
- визначення ключових слів у тексті;
- переказ тексту за ключовими словами;
- визначення теми тексту; добір заголовка; визначення основної думки тексту;
- формулювання ідеї (ідеї-твердження, ідеї-запитання, ідеї-заклику);
- визначення типу та стилю мовлення;
- формулювання аргументованих висловлювань на підтвердження своєї думки;
- моделювання цільової аудиторії мовлення, коментування перебігу своїх міркувань;
- складання вторинного тексту на основі первинного (тези, коментар, полемічну відповідь тощо);
- визначення мікротем у тексті;
- написання «міні-есе у відповідь»;

- складання виступу на соціокультурну тему відповідно до теми та ідеї тексту;
- складання аргументованих висловлювань на користь художності (чи публіцистичності) тексту;
- визначення риторичних засобів виразності;
- визначення риторичних і стилістичних функцій засобів виразності в тексті;
- написання стилізованого твору-роздуму (своєрідного продовження тексту);
- аналіз тексту;
- складання власного цілком нового висловлювання, використовуючи різноманітну лексику, доповнюючи своїми знаннями й переживаннями;
- складання запитань і завдань за текстом [30, с. 221].

Запорукою ефективного формування ораторської майстерності у старшокласників є засвоєння теоретичних основ риторики. Тому вчителю необхідно приділити свою увагу не тільки практичній, а й теоретичній спрямованості матеріалу. Для розвитку пам'яті, як необхідного процесу у засвоєнні теоретичних знань та формуванні ораторської майстерності в учнів пропонуємо створення учнями конспектів у формі опорно-логічних схем та таблиць.

Також цікавим є використання елементів тренінгу під час формування ораторської майстерності. Це зацікавлює школярів та підсилює їх бажання розвиватися. Використання елементів тренінгу безумовно сприяє опануванню та удосконаленню необхідних умінь та навичок, але вимагає від вчителя додаткової ретельної підготовки.

Прикладом може послугувати використання вправи для тренінгу: «Плітка». Метою її проведення є показати механізми створення неефективної комунікації та виявити чинники, що впливають на спотворення інформації.

Хід роботи: п'ять учнів виходять з аудиторії. Шостому демонструють уривок твору, зміст якого він має запам'ятати. Після нього учні, що перебували

за дверима, по одному заходять до аудиторії. Їм потрібно уважно вислухати попереднього учня, який розповість про зміст почутого, та якомога точніше передати цю інформацію наступному учневі. Усі інші учні повинні спостерігати за виконанням завдання, запам'ятовувати та занотовувати всі подробиці, щоб бути готовими аналізувати його після завершення.

Будуючи урок, вчителю потрібно враховувати організаційне матеріальне і методичне забезпечення. Створювати урок, зважаючи на рівень підготовки учнів.

Розглядаючи уроки формування ораторських умінь, необхідним є визначення того, що вони складаються з тих самих етапів, що і при проведенні аспектних уроків. Звичайно вони включають організацію класу, перевірку готовності до уроку, мотивацію учнів, виголошення теми, повторення вивченого, вивчення нового матеріалу, його закріплення, підсумки, виголошення домашнього завдання і оцінювання роботи учнів.

На нашу думку, в процесі вивчення української мови потрібно зацікавлювати учнів в дослідженні завдань риторики. У процесі формування ораторської майстерності важливим є акцентування уваги на способах організації різноманітних промов, культурі мовлення, здатності будувати конструктивну бесіду, діалог. Розглядаючи проблему, яку потрібно вирішити, школярі вчаться розробляти моделі обставин подумки, продумують свої кроки, вчаться опрацьовувати матеріали самостійно, в той же час опановувати нову інформацію і використовувати її.

2.2. Система вправ, спрямованих на формування старшокласника як оратора

У результаті проведеного дослідження нами створено систему вправ, спрямованих на формування у старшокласників ораторських умінь та навичок. За основу було взято типологію вправ Н. Голуб.

Риторичні вправи, відповідно до типології Н. Голуб, поділяємо на:

1) підготовчі. За допомогою цих вправ в учнів формуються уміння психологічно налаштувати себе на успіх власного виступу, уміння вдало визначати тему виступу, формулювати мету, добирати тези, моделювати аудиторію, прогнозувати їх реакцію та можливі запитання, добирати матеріал та опрацьовувати його [30, с. 211].

Вправа 1.

1) Сформулювати до кожної з тем мету.

- *«Поетами народжуються, ораторами стають» (Цицерон).*
- *Найвища наука життя – мудрість.*
- *Визначення мети – відправна точка всіх досягнень (Вільям Климент Стоун).*
- *Сміливі завжди мають щастя (Іван Багряний).*
- *Справжній оратор – хто він?*

2) Підготуйте план виступу на одну із запропонованих тем.

Вправа 2.

1) Придумайте варіанти звернень до незнайомої аудиторії.

2) Сформулюйте мету, план і доберіть тези для доповіді на довільну тему.

3) Оберіть один з варіантів підготовки до виступу (написати повний текст виступу, а потім його прочитати слухачам; написати текст виступу, кілька разів прочитати його, а потім виголосити по пам'яті, опираючись на конспект; підготувати короткі нотатки; виступати без записів) та визначте його переваги.

Вправа 3. [12, с. 35].

Доберіть аргументи або контраргументи на одну з поданих тез

1. *Народжений повзати літати не може (М. Горький).*
2. *Автомобіль не розкіш, а засіб для пересування (І. Ільф та Є. Петров).*
3. *Гроші псують характер (Е.-М. Ремарк).*
4. *Без здорового глузду правила моральності ненадійні (М. Пирогов).*
5. *Людина у злиднях не вільна (Ф. Рузвельт).*

6. *Всякий жадібний є нужденним (Г. Кониський).*
7. *Безділля породжує гріх (П. Могила).*
8. *Не шукай щастя за морем (Г. Сковорода).*
9. *Інколи за щастя треба боротися навіть з самим собою. (Джейн Остін).*
10. *Якщо немає вітру, беріться за весла (Латинська приказка).*
11. *Ваш добробут залежить від ваших рішень (Джон Д. Рокфеллер).*
12. *Людині, яка зволікає з вибором, дістається вибір, зроблений обставинами (Хантер Стоктон Томпсон).*

2) тренувальні вправи. Призначені для тренування дихання, голосу, удосконалення дикції та інтонації, розвитку пам'яті. Крім того завдяки ним, в учнів, формуються навички виголошення промови. Тренувальні вправи сприяють оволодінню мистецтвом вдалого використання міміки та жестів [30, с. 211].

Вправа 1.

Прочитайте скоромовки

- *Вашому Паламареві нашого Паламаря не перепаламарювати. Наш Паламар вашого Паламаря перепаламарить, перевипаламарить;*
- *Кричав Архип, Архип охрип, не треба Архипу кричати до хрипу;*
- *На дворі трава, на траві дрова: раз дрова, два дрова, три дрова. Дрова вишп дворю, дрова вздовж дворю. Чи не вмістить двір дров, треба видворити дрова на дров'яний двір назад;*
- *Бук бундючивсь перед дубом, Тряс над дубом бурим чубом. Дуб пригнув до чуба бука - Буде букові наука;*
- *Гава гаву запитала: - Ти на танок не літала? - Не літала я на танок, То й прогавила сніданок.*

Вправа 2.

Прочитайте кожне із речень наказовим, байдужим, зверхнім, пригніченим, веселим голосом.

Не стала навколішки гордість моя (В. Симоненко).

Мало який птах долетить до середини Дніпра (М. Гоголь).

Не заспіває соловей у клітці (О. Довгий).

Ніч закутала сад в оксамитове небо (Т. Хоменко).

Вправа 3.

Вимовити речення з наголосом на різні слова.

Літнє тепло щедро розливалось землею.

Літнє тепло щедро розливалось землею.

Літнє тепло щедро розливалось землею.

Літнє тепло щедро розливалось землею.

Літнє тепло щедро розливалось землею.

3) творчі вправи (спрямовані на формування умінь і навичок композиційно, логічно й стилістично правильно будувати текст виступу, використовувати елементи зацікавлення аудиторії; оригінально оформлювати логічну схему тощо) [30, с. 211].

Вправа 1.

Складіть і розіграйте діалог. «Знайомство під час подорожі».

Під час перших хвилин знайомства, намагайтеся дізнатися один про одного якомога більше інформації. Для цього доберіть запитання, що стимулювали б незнайому вам людину розповісти про себе.

Вправа 2.

Створення спонтанного висловлювання за одною із запропонованих тем.

Учні мають витягнути навмання одну із тем та створити імпровізовану промову на 2–3 хвилини.

- Як стати хорошим оратором.
- Великий успіх починається з маленького шансу.
- Слово – тінь справи.
- Найвища мудрість – розрізнати добро і зло.
- Хочеш змінити світ – спочатку застели своє ліжко (адмірал Вільям Макрейвен).

– Мова – перша зброя у боротьбі: виживе мова, виживе й Вітчизна (О. Ільченко)

– Права без обов'язків – то сваволя (Леся Українка).

– Здоровий дух у здоровому тілі.

– Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову.

4) аналітичні (розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин, аналізу конкретної ситуації, публічного виступу) [30, с. 211].

Вправа 1.

Проаналізуйте текст публічного виступу адмірала США Вільяма Макрейвена, автора бестселера «Застеляйте ліжко». Висловіть свою думку щодо прочитаного.

Якщо ви хочете змінити світ, спочатку застеліть своє ліжко. Коли ви застеляєте ліжко зранку – виконаєте своє перше завдання за день. Ви будете пишатися собою трошки більше. Це надихне вас виконати і друге завдання, і третє, і четверте. Зрештою виконання одного завдання тягне за собою виконання всіх інших.

Застеляючи ліжко, ви підтверджуєте той факт, що маленькі справи мають значення. Якщо ви не можете виконати маленьку справу, то не зможете виконати велику. А якщо ваш день не задався, ви прийдете в дім, де застелене ваше ліжко. Ви його застелили. Це ліжко вас підбадьорить. Завтра буде краще.

Щоб стати частиною «морських котиків», треба пройти тренування з плавання на великі дистанції. Перше тренування: нічне плавання, спочатку інструктор із задоволенням розказує про всі види акул, які водяться у водах Сан-Клементе. Інструктори запевняють, що акули не з'їли жодного курсанта, як мінімум, про це ніхто не чув. Якщо акула підпливає до вас, залишайтеся на місці, не відпливайте! Не показуйте свій страх! А якщо голодна акула захоче вночі перекусити і поженеться за вами, з усієї сили ударте її в ніс. Вона відвернеться і відпливе. В світі багато акул. Якщо ви хочете здійснити ваш

заплив, вам доведеться мати з ними справи. Тому, якщо хочете змінити світ, не бійтесь акул.

Після декількох важких тренувань, моя група «морських котиків», в якій спочатку було 150 осіб, зменшилась до 42. Було шість лодок, по сім людей в кожній. Я був в лодці з високими хлопцями. Але найкраща команда, яка в нас була – команда з низькими хлопцями. Ми їх називали «команда манчкін». Ніхто з них не був вище 1,67 метра. Вона складалася з одного індійця, одного афроамериканця, одного американця, одного грека, італійця і двох міцних хлопців зі середнього сходу. Вони перегребли, перепливли і перегнали всі інші команди. Високі чоловіки з інших команд завжди жартували над маленькими ластами, які «команда манчкін» надівала на свої малесенькі ноги перед кожним запливом. Але якимось чином ці низькі хлопці, з усіх куточків світу, завжди сміялися останніми. Вони плавали швидше інших, досягали берега раніше всіх нас.

Тренування «морських котиків» зробило нас рівними. Мало значення лише твоє прагнення до успіху, не твій колір шкіри, не твоя національність, не твоя освіта, не твій соціальний статус. Якщо ви хочете змінити світ, оцінюйте людей за розмірами їх серця, а не за їх зростом.

Дев'ятий тиждень тренувань називають «пекельним». Це шість днів без сну. Постійний фізичний і моральний тиск. І один особливий день в «рівнині багнюки». «Рівнина багнюки» - це місце між місцем між Сан-Дієго і Тихуаною, де вода стікає і утворюється тихуанська трясовина, дуже болотиста місцевість, де багнюка поглинає тебе. В середу «пекельного тижня» ти гребеш по рівнині багнюки 15 годин, намагаючись вижити не зважаючи на холод, вітер і безперервний тиск від інструкторів.

Коли в ту середу сіло сонце, мій тренувальний клас порушив правила і нам наказали залізти в багнюку. Вона поглинула кожного чоловіка по саму голову. Інструктор сказав нам, що ми зможемо вийти з багнюки, лише якщо п'ятеро здадуться. Тільки п'ять людей – і ми зможемо піти від гнітючого холоду. Я подивився навколо і бачив, що деякі курсанти готові були здатись. До сходу

сонця залишалося ще вісім годин. Ще вісім годин від яких замерзають кістки. Але стук зубів і стогін солдат був настільки голосним, що було складно розчути будь-що.

Потім відлунням рознісся один голос, голос, який піднявся в спів. Він узагалі не попадав в тон, але співав з великим ентузіазмом. Один голос перетворився у два. А два – в три. І згодом вся група співала. Інструктор пригрозив, щозбільшить нам кількість часу в багнюці, якщо ми будемо співати, але ми продовжували співати. Почало здаватися, що багнюка стала теплішою, вітер заспокоївся, а світанок не так вже й далеко.

За весь час, який я подорожую, я зрозумів яку силу має надія. Сила однієї людини. Вашингтон, Лінкольн, Кінг, Мандела, і навіть молода дівчина з Пакистана, Малала. Одна людина може змінити світ, дати людям надію.

Тому, якщо ви хочете змінити світ, почніть свій день з виконання завдань. Знайдіть того, хто допоможе вам в житті. Поважайте всіх. Знайте, що життя не справедливе і ви часто будете зазнавати невдач. Але якщо ви будете ризикувати, діяти в складні часи, протистояти хуліганам, надихати пригноблених і ніколи не здаватися, якщо ви будете дотримуватися цих правил – наступне покоління, і покоління, що прослідує за ним, будуть жити у світі, який набагато кращий за той, в якому живемо ми. І те, що зародилося тут, насправді, змінить світ найкраще [21].

Вправа 2. [12]

1) Прочитайте лист видатного українського педагога В.О. Сухомлинського з книги «Листи до сина». Зробіть риторичний аналіз даного тексту.

Доброго дня, дорогий сину! Я дуже радий, що лист про самовиховання викликав у тебе такий жвавий інтерес. Ти дуже тонко підмітив одну рису сучасної молододі людини (та й не тільки молододі) – велику, іноді хворобливу нервову збудженість. Я впевнений, що багато конфліктів, нерідко сварки між людьми, виникають тому, що люди не вміють керувати своїми почуттями, або – що ще гірше – зовсім не виховують свої почуття.

А виховувати в собі свою емоційну сферу – це в наш час питання щонайсерйозніше, особливо для молоді. Впродовж тисячоліть життя людини визначалося переважно м'язовою силою й такими властивостями нервової системи, як наполегливість та жорстокість. А в останні десятиліття життєздатність людини залежить майже виключно від найтонших і найскладніших механізмів нервової системи. І ці механізми дуже уразливі. Років два тому, ти, напевне, пам'ятаєш, сталася у нас в селі така пригода. Зустрілися три друга: курсант військового училища, молодий робітник та студент. Зраділи зустрічі. І ось хтось комусь сказав не зовсім приємне слово, пристрасті розігралися, від слів хлопці перейшли до бійки... Побилися, їх забрали в міліцію, заспокоївшись, молоді люди із здивуванням стали згадувати: що ж призвело до бійки? Через що все почалося? І не могли згадати. Ось до чого призводить велика нервова збудливість. Поведінка людини у сучасному світі залежить у вирішальній мірі від найтонших найчутливіших сфер, що регулюють мисленням та почуттям. Отож, зараз виняткову увагу слід приділяти вихованню почуттів. Що ж робити, як практично керувати своїми почуттями? Головне, що треба пам'ятати кожній молодій людині, – не поповнювати убогість думки грубими почуттями.

Пам'ятай, що джерело витонченості почуттів, необхідних людині, як повітря, – у витонченості думок, у благородстві інтелекту. Почуття ушляхетнює думку, але істинно людське почуття не може існувати без думки – з думки воно народжується, думкою воно насичується, думкою воно живе. Завдяки багатству думки, воно, людське почуття, стає самостійною силою духовного світу людини.

2) Підготуйте промову дидактичного характеру на загальну тему «Емоційна сфера людини». Конкретизуйте тему і мету вашої промови.

Висновки до розділу II

У другому розділі ми звернули увагу на практичний аспект дослідження формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

Опираючись на теоретичні матеріали наукової літератури, ми визначили методичні рекомендації щодо формування ораторської майстерності в учнів. Крім того було розроблено систему вправ, спрямованих на формування старшокласника як оратора.

У методичних рекомендаціях ми ще раз наголосили на необхідності врахування рівня розвитку пізнавальних процесів учнів та відповідності навчальних матеріалів сучасності.

Ми також спрямували увагу на використання вчителем спеціальних методів, у процесі формування ораторської майстерності, тобто тих, що направлені на оволодіння школярами комунікативними та ораторськими вміннями. До них ми віднесли: ситуаційний метод, метод риторичного аналізу, метод риторичних задач, метод риторичних ігор, метод імпровізаційних завдань та інтерактивні методи.

Крім того, звернули увагу на опрацювання учнями теоретичного аспекту риторики. Для кращого запам'ятовування матеріалу, запропонували оформлювати конспекти у вигляді таблиць та опорно-логічних схем.

Розуміючи, що деякі учні часто лінуються виконувати ті чи інші завдання та не надто зацікавлені у процесі навчання, вважаємо за потрібне використання елементів тренінгу, з метою зацікавлення учнів та підвищення їх ефективності.

У методичних рекомендаціях щодо формування ораторських умінь та навичок ми наголосили на використанні вправ з використанням тексту. Адже робота з текстом є дуже різноманітною, починаючи від виразного читання і закінчуючи створенням власного висловлювання на основі прочитаного.

Розробляючи систему вправ, спрямованих на формування старшокласника як оратора, за основу ми взяли типологію вправ Н. Голуб. До якої відносяться підготовчі вправи (психологічне налаштування учнів,

формування умінь визначати тему, мету, добирати тези, моделювати аудиторію, прогнозувати її реакцію), тренувальні (тренування голосу, дикції, інтонації, розвиток пам'яті), творчі (формування умінь логічно і стилістично правильно будувати текст виступу) та аналітичні (розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин, аналізу конкретної ситуації, публічного виступу). До кожної групи ми розробили по декілька вправ.

ВИСНОВКИ

Наше дослідження було присвячене проблемі методики формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

У теоретичній частині нашої роботи ми дослідили поняття ораторської майстерності та з'ясували які психологічні чинники впливають на оволодіння учнями старших класів ораторськими вміннями та навичками. Також ми визначили особливості формування ораторської майстерності у старшокласників на уроках української мови.

Отже, за результатами нашого дослідження можна зазначити, що ораторську майстерність визначають як майстерність впливу на слухачів. Відповідно оратор – це особа, яка володіє цим мистецтвом.

Загалом поняття ораторської майстерності нерозривно пов'язане з декількома суміжними між собою поняттями: риторика, ораторське мистецтво, красномовство. Риторика – це наука про ораторське мистецтво та майстерність виголошення промов. Красномовство ж визначають як вміння красиво говорити.

Успішність публічного виступу визначається цілою низкою спеціальних умінь та навичок. Недостатня сформованість чи відсутність яких, призводить до неефективної комунікації оратора з аудиторією.

Формування ораторської майстерності складний і довготривалий процес, що починається ще з навчання у школі, провідну роль у ньому займають уроки української мови. Власне успішне опанування ораторськими вміннями та навичками залежить від сформованості психічних процесів учнів. До психічних процесів відносять: психічні пізнавальні процеси (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, уява); емоційно-почуттєві процеси (емоції та почуття); вольові процеси. Чим краще розвинені психічні процеси в особі, тим швидше відбувається процес формування ораторської майстерності у неї.

Крім цього важливим психологічним чинником, від якого залежить опанування старшокласниками ораторських умінь та навичок є рівень мотивації особистості. Чим вищий рівень мотивації до дії, тим ефективнішим є виконання

цієї дії. Виходячи з даного твердження можемо зробити висновок, що чим вищий рівень мотивації старшокласника, тим ефективнішим буде опанування ним ораторських умінь та навичок.

Загальноосвітня школа покликана забезпечити ефективну підготовку мовної особистості учня, сформувати його риторичну компетентність, комунікативну культуру, ораторські знання і вміння, досвід їх використання у процесі спілкування. Очевидно, що у першу чергу формування ораторської майстерності відбувається на уроках української мови.

Найефективнішим шляхом формування ораторської майстерності старшокласника можна вважати встановлення та підтримання мовних зв'язків.

Значне місце у формуванні риторичних умінь посідає риторична особистість – людина, яка виявляє високий рівень мовної і мовленнєвої компетенції, уміє відстоювати свою точку зору, людина, яка здатна репрезентувати себе в суспільстві засобами мови. Саме риторична особистість є основою для формування риторичної культури.

Оскільки ораторська майстерність – це майстерність виголошення промов, майстерність впливу на слухачів, головною ознакою визначення ораторських умінь та навичок є стадії роботи над публічним виступом: інвенція, диспозиція елокуція, елоквенція, меморія, акція, рефлексія.

У процесі формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української відбувається опанування докомунікаційних, комунікаційних та після комунікаційних умінь. Внаслідок чого формується образ людини, яка мислить (мислитель); образ людини, яка мовить (мовець), переконує і зачаровує (харизматичний лідер), пропагує гуманність і утверджує мораль (добродійник); образ людини, яка аналізує, оцінює (критик).

В основу формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови покладено загальнодидактичні принципи.

Крім названих загальнодидактичних, у навчанні риторики визначаємо такі специфічні принципи: культуровідповідності, ціннісний, стимулювання самостійності й творчості, життєвої перспективи, пріоритету практики,

емоційності, цілісності й інтеграції, активізації взаємовпливу навчання риторики і мови, стилістики, культури мови, гармонійного діалогу.

Зважаючи на те, що у різних учнів різний рівень загального і предметного розвитку, становлення їх як майстерних ораторів буде неоднаковим.

Оскільки шкільна освіта спрямована на формування грамотної, успішної та високо моральної особистості, яка ефективно взаємодіє з соціумом, важливою особливістю формування ораторської майстерності старшокласників на уроках української мови вважаємо естетичну спрямованість.

Цей компонент риторичної освіти розуміємо як формування духовно багатой мовної особистості, яка здатна сприймати і усвідомлювати естетичне не тільки у мові, мистецтві, природі та житті загалом.

Практичний аспект дослідження даної теми у нашій роботі реалізується шляхом створення методичних рекомендацій щодо формування ораторської майстерності в учнів та розробкою системи вправ спрямованої на формування старшокласника як оратора.

У методичних рекомендаціях ми вказали методи, що сприяють формуванню ораторських умінь та навичок, вказали на що потрібно звернути увагу вчителю в контексті даної теми. Важливе місце серед вправ віднесли вправам з використанням тексту та визначили основні варіанти його використання.

Система вправ, спрямована на формування ораторської майстерності в учнів, включає в себе підготовчі, творчі, тренувальні та аналітичні вправи (за типологією Н. Голуб). Ці вправи направлені на роботу з дикцією, інтонацією, побудовою тексту виступу, визначення його теми і мети, аналіз текстів.

СПИСОК ВИОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бадмаев Б. Психология и методика ускоренного обучения / Б. Бадмаев. – Москва: Владоспресс, 2002. – 222 с.
2. Бондаренко В. В. Риторика / В. В. Бондаренко. – Харків : Вид-во ХНАДУ, 2008. – 121 с. URL : <https://buklib.net/books/36707/>
3. Варій М. Й. Загальна психологія [Електронний ресурс] / М. Й. Варій. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4773.html>.
4. Варій М. Й. Психологія особистості / М. Й. Варій. – Київ : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
5. Воробйова А. В. Етичний аспект функціонування риторичного дискурсу [Електронний ресурс] / А. В. Воробйова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua/17718/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%202015.pdf>.
6. Галькевич М. В. Риторична освіта старшокласників: естетико-виховний аспект [Електронний ресурс] / М. В. Галькевич // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua/17718/1/%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A%202015.pdf>.
7. Гамова Г. І. Ораторське мистецтво : навч. посіб. / Г. І. Гамова– Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 172 с. http://kbuapa.kharkov.ua/prometeus/resources/PD/library/lib_002.pdf
8. Гамова Г. І. Публічний виступ як реалізація ораторської майстерності / Г. І. Гамова., 2019.
9. Голуб Н. В. Роль і місце риторики у системі шкільної мовної освіти [Електронний ресурс] / Н. В. Голуб // Інститут педагогіки НАПН України – Режим доступу до ресурсу:

<http://lib.iitta.gov.ua/714974/1/%D0%A0%D0%BE%D0%BB%D1%8C%20%D1%96%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D0%B5%20%281%29.pdf>.

10. Голуб Н. Система вправ з риторики / Н. Голуб. // Українська мова і література в школі. – 2011. – С. 2–9.

11. Грибан Г. В. Формування комунікативних умінь і навичок старшокласників на уроках риторики [Електронний ресурс] / Г. В. Грибан // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://eprints.zu.edu.ua/18051/1/Грибан_стаття_риторика-1.pdf.

12. Залюбівська О. Б. Практикум з риторики. Методичні вказівки до виконання вправ та завдань з дисципліни «Основи риторики» для студентів спеціальності 7.050201 та магістрів усіх спеціальностей. [Електронний ресурс] / О. Б. Залюбівська. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle>.

13. Іваненко А. М. Лінгводидактичні засади навчання практичної риторики в старшій школі [Електронний ресурс] / А. М. Іваненко. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/bitstream>

14. Кардаш Л. В. Лінгвістичні основи формування риторичних умінь старшокласників / Л. В. Кардаш // Науковий журнал «Молодий вчений». – 2019. – С. 130–133.

15. Ковальська Н. А. Майстерність публічного виступу як показник мовної компетенції [Електронний ресурс] / Н. А. Ковальська – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream>

16. Кучеренко І. Риторизація сучасного уроку української мови: зміст і шляхи реалізації / І. Кучеренко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – С. 67–73.

17. Кучерук О. А. Формування риторичної компетентності старшокласників у процесі українськомовної освіти [Електронний ресурс] / О. А. Кучерук // Українська мова і література в школах України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:

http://eprints.zu.edu.ua/20793/1/Оксана_Кучерук_Риторичний_розвиток_учнів.pdf.

18. Кушнір В. Формування риторичної культури мовної особистості старшокласника [Електронний ресурс] / В. Кушнір // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua>

19. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии [Електронний ресурс] / А. Н. Леонтьев. – 2001. – Режим доступу до ресурсу: <http://dvkashirsky.narod.ru/olderfiles>

20. Макович Х. Я. Словник термінів і понять з риторики / Х. Я. Макович, Л. О. Вербицька, Н. О. Капітан. – Львів, 2016. – 140 с.

21. Макрейвен В. Застеляйте ліжко / Пер.з англ. Т. Заволко. – Київ : Видавнича група КМ-БУКС, 2020. – 128 с.

22. Маліновська Т. В. Виразне читання як засіб формування риторичних умінь і навичок старшокласників [Електронний ресурс] / Т. В. Маліновська // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua>

23. Мацько Л. І., Мацько О. М. Риторика : навч. посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – Київ : Вища школа, 2003. – 311 с.

24. Навчання української мови в старшій школі на академічному рівні : посіб. для вчителя / [авт. кол.: Шелехова Г.Т., Голуб Н.Б., Бондаренко Н.В., Новосьолова В.І., Федорчук Т.М., Косянчук С.В.]. – Київ : Педагогічна думка, 2012. – 208 с.

25. Назарова І. Комунікативний підхід до формування риторичної особистості старшокласника [Електронний ресурс] / І. Назарова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua>

26. Нищета А. В. Риторичні уміння як діяльнісний компонент риторичної компетентності [Електронний ресурс] / А. В. Нищета – Режим доступу до ресурсу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle>
27. Нищета В. А. Методика навчання риторики в школі : навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. А. Нищета // Центр учбової літератури. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://ekhsuir.kspu.edu/xmlui/bitstream/handle>
28. Нищета В. А. Риторична компетентність і риторизація як педагогічні інновації [Електронний ресурс] / В. А. Нищета. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://ekhsuir.kspu.edu/xmlui>
29. Нищета В. А. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл у контексті комунікативної спрямованості мовної освіти [Електронний ресурс] / В. А. Нищета – Режим доступу до ресурсу: <http://ekhsuir.kspu.edu>
30. Нищета В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи [Електронний ресурс] / В. Нищета. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.bdpu.org:8080/xmlui>
31. Нищета В. Психологічні засади процесу формування риторичної компетентності учнів основної школи / В. Нищета // Теоретична і дидактична філологія. – 2014. – Вип. 18. – С. 87–92.
32. Основи загальної психології: навчальний посібник: У 2-х т. / Укл.: Полозенко О. В., Омельченко Л. М., Яшник С. В., Свистун В. І., Стахневич В. І., Мартинюк І. А., Жуковська Л. М. – Київ : НУБіП, 2009. – Т. 1. – 322 с.
33. Пентилюк М. І. Текст як основа формування риторичних умінь і навичок учнів / М. І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2008. – №1. – С. 2–7.
34. Прядка Я. Ю. Формування риторичних умінь старшокласників на уроках української мови [Електронний ресурс] / Я. Ю. Прядка. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://dspace.ltsu.org/bitstream>
35. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии [Електронний ресурс] / С. Л. Рубинштейн. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://yanko.lib.ru>

36. Сауляк Л. Лінгвістичні основи та психолінгвістичні чинники навчання риторики учнів старших класів профільної школи / Л. Сауляк. // Філологічний часопис. – 2016. – №1. – С. 177–186.
37. Сергеєнкова О. П. Вікова психологія / О. П. Сергеєнкова. – Київ : Центр учбової літератури, 2012. – 376 с.
38. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко. – Київ : Просвіта, 2001. – 416 с.
39. Узнадзе Д. Н. Общая психология [Електронний ресурс] / Д. Н. Узнадзе. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: http://yanko.lib.ru/books/psycho/uznadze=ob_psc.pdf.
40. Шевцова Л. С. Формування аудіативних умінь як основа вивчення риторики у загальноосвітній школі [Електронний ресурс] / Л. С. Шевцова // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: зб. наук. пр. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://eprints.zu.edu.ua>
41. Шкавро В. Риторичні вправи на уроках української мови [Електронний ресурс] / В. Шкавро. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: elibrary.kubg.edu.ua